SEMİYOLOJİ VE SEMİYOTİK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Mehmet ÇİÇEK
Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye
g.antepli@gmail.com

ÖZ

Türkçede *Göstergebilim* diye tek sözcükle karşılanan kavram Fransızca ve İngilizcede iki sözcükle karşılanmaktadır: Semiyoloji ve Semiyotik (Fr. *Sémiologie*; *Sémiotique* / İng. *Semiology*; *Semiotics*). Semiyoloji ve Semiyotik aynı şeyler midir, farklı şeyler mi? Biz bu kavramların eş anlamlı değil; olsa olsa yakın anlamlı olabileceklerini düşünüyoruz. Bu makalede bu kavramlar ve bu kavramlara ilişkin görüşler irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: *Semiyoloji, Semiyotik, Gösterge, Gönderge*

REFLECTIONS ON SEMIOLOGY AND SEMIOTICS

ABSTRACT

The term *Göstergebilim* is used in Turkish for both Semiology (Fr. *Semiology*) and Semiotics (Fr. *Semiotique*). As a concept, are semiology and semiotics different? We believe that these concepts are not synonymous and they only can be quasi-synonymous. In this article, we will discuss these concepts and ideas related to them.

Keywords: *Semiology, Semiotics, Sign, Reference.*

GİRİŞ

Türkçede *Göstergebilim* diye adlandırdığımız alan, Batıda bazen Semiyoloji (Fr. *Sémiologie*, İng. *Semiology*) bazen de Semiyotik (Fr. *Sémiotique*, İng. *Semiotics*) adı altında varlığını sürdürmektedir. Bir başka deyişle, örneğin İngilizce ve Fransızcada iki farklı gösteren kullanılıyorken, Türkçede tek bir gösteren (*Göstergebilim*) kullanılmakta bu da akıllarda soru işaretleri uyandırmaya yetmektedir. Dil içi gerçekliklerden olan *gösterge*, *gösteren*, *gösterilen* kavramları ile dil dışı gerçeklik olarak tanımlanan *gönderge* kavramı açısından Semiyoloji ve Semiyotik olguları nasıl değerlendirilmelidir? Bu yazıda önce temel kavramlara değinecek ardından da Semiyoloji ve Semiyotik ile ilgili bazı görüşleri ele alacağız.

GÖSTERGE ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Gösterge sözcüğünün gündelik dildeki anlamını bilmeyenimiz yoktur. Bu bağlamda, *bir ülkedeki okul ve öğretmen sayısı okullaşmanın göstergesi sayılır* dediğimizde, mantıksal açıdan bir soyutlama yaparak, okul ve öğretmen sayısı ile okullaşma arasında bir ilişki olduğunu düşünüyor ve bunu da *gösterge* sözcüğünün gündelik dildeki *düz anlamı*¹ (Fr. *Dénotation*, İng. *Denotation*) ile ifade etmiş oluyoruz.

Dil göstergesi kavramının *gösteren* bir biçimle, *gösterilen* bir içerikten oluştuğunu biliyoruz. Yukarıda verdiğimiz örnekteki *gösterge* sözcüğü dilbilimsel bir inceleme nesnesi olarak ele

¹ *Düz anlam* ve *yan anlam* kavramlarının ayrıntıları için bkz. (Günay, 2007: 69).

alındığında *dilsel gösterge* olarak değerlendirilir. Bir sözcük, dilbilimsel inceleme nesnesi olarak seçildiği andan itibaren üstdile başvurulur; yukarıdaki örnekte *gösterge* sözcüğünün kendisi ayrıca bir –dilsel– *gösterge* (Fr. *Signe*, İng. *Sign*) olarak ele alınır. Burada akla şöyle bir soru gelmelidir: Bir sözcüğe dilsel gösterge adını verdiğimizize göre *dilsel olmayan göstergeler* de var mıdır? Bu sorunun yanıtı “elbette ki vardır” olacaktır. Bir başka söyleyişle, insanlar; görüşlerini dile getirirken ya da bir konuya, bir olguya yaklaşımlarını yansıtırken sadece dilsel göstergelerden yararlanmaz, diğer gösterge türlerine de başvururlar. Peki, dil dışında dilin işlevine benzer bir işlev üstlenebilen gösterge dizgeleri nelerdir ve nasıl işlerler? Burada –tahmin edileceği üzere– akla ilk gelen *görsel göstergeler* oluyor. Gerçekten de birçok görsel gösterge dilsel bir ögeye (ses, yazı, vb.) gereksinim duymadan anlamlı bir dizge oluşturabilmektedir. İşte bu anlamlı dizge de tıpkı dilsel göstergede olduğu gibi *gösteren* bir biçim ve *gösterilen* bir içerikten oluşur.

Her şeyden önce şunu bilmemiz gerekiyor: Gösterge kendisine gönderimde bulunmaz; aksine o, her zaman kendi dışında bir şeyi gösteren şey olarak bilinir. Gösterge, gösterdiği durum, nesne ya da olgunun kendisi değildir; ama o durum nesne ya da olgu hakkında bize bilgi verir. Bu bakımdan Magritte’in bir pipo resmi çizip bu “bir pipo değildir” demesi çok anlamlıdır (Erkman-Akerson, 2005: 21). Çünkü ortada sadece bir pipo görüntüsü vardır; piponun kendisi değil! Bu bağlamda, göstergeler olağanüstü soyutlama araçlarıdır. Nesnelerin kendilerinin olmadıkları ortamlarda o nesneler hakkında akıl yürütmemizi, düşünmemizi ve bunu başkalarıyla paylaşmamızı sağlarlar. Örneğin /masa/ kavramından söz etmek istesek; ancak ne *m.a.s.a.* sesini çıkarabilirsek, ne *masa* yazısını yazabilirsek ne de bir *masa* resmi çizebilirsek ya da fotoğrafını gösterebilirsek, /masa/ kavramından nasıl söz edebiliriz? Bu durumda tek bir çözüm yolumuz olurdu: Bir yerlerden o nesneyi, yani masanın kendisini bulup bu nesneyi birkaç kişiyle konuşma ortamına taşımak ve işaret yoluyla onu göstermek gerekirdi! Yukarıda göstergelerin olağanüstü birer soyutlama aracı olduklarını söylerken aslında dile getirmek istediğimiz şey; göstergelerin olmadığı, kullanılmadığı ya da kullanılamadığı ortamlarda iletişimin de olamayacağı, yaşamın sekteye uğrayacağı gerçeğidir. Bu yönüyle; ister dilsel, ister görsel olsun, göstergeler iletişimin, bildirilişimin temelidir ve tüm işlem *soyutlama* yoluyla *gönderge* üzerinden gerçekleşir. Peki, *gönderge* nedir? Şimdi kısaca buna değinelim.

GÖNDERGE KAVRAMI

Gönderge kavramının doğru anlaşılabilmesi için, *gösterge*yi oluşturan *gösteren* ve *gösterilen* kavramlarını yeniden hatırlamakta yarar görüyoruz: *Dil göstergesi* bakımından, gözümüzle gördüğümüz yazı, kulağımızla duyduğumuz ses, dil göstergesinin *gösteren* diye adlandırılan somut boyutunu; *gösterenin* bizde uyandırdığı, çağrıştırdığı kavram ya da anlam ise dil göstergesinin *gösterilen* diye adlandırılan soyut boyutunu ifade eder.

Göstergelerle ilgili tüm bu oluşum içerisinde *gönderge* nedir ve nasıl konumlandırılır? Birçok kaynakta² bu konuyla ilgili çok ayrıntılı bilgilere ve tanımlara ulaşılabilir; ancak ayrıntıya girmeden konun özüne vurgu yapan şu alıntıyı okuyup üzerinde düşünelim:

(...) dil dışı gerçekliklere “gönderge” denir. Gönderge, dil göstergesinin dil dışında gösterdiği her şeydir: soyuttur, somuttur, nesnedir, olaydır, olgudur, niceliktir, durumdur, kanıdır. Hatta kimi zaman gerçek dünya çok sınırlı ve dar geldiğinde, gönderge kurgusal dünyayı da içine alır. (...) aslında bir şeyi anlamlandırmak dil göstergesini göndergeyle ilişkilendirmek demektir. (Kıran 2006: 63-64).

Burada “*dil dışı gerçeklik*” ve “*dil dışında gösterilen şey*” ifadelerine dikkat çekmek istiyoruz. Bu ifadeler var olduklarına, doğru olduklarına göre “*dil içi gerçeklik*” ve “*dil içinde gösterilen şey*” ifadeleri de –doğrudan doğruya her yerde kullanılsalar da– var

² Örneğin, bkz. Ducrot & Todorov (1972: 317-324); Larousse (1994: 404-405).

olmalıdırlar. Bu durumda gösterge/gönderge ilişkisi açısından dil içi/dil dışı kavramları rahatlıkla kullanılabilir: *gösterge* (dil içi), *gönderge* (dil dışı) gibi...

Peki, bu ilişkinin sınırları neye göre, nasıl belirlenecektir? Ayrıntılara geçmeden önce sıradan bir örnek vermek istiyoruz. Bir sözceleme³ ortamı kurguladığımızı ve o ortamda A ve B adlarında iki kişinin bulunduğunu düşünelim. A kişinin B kişisine sözceleme ortamında bulunmayan bir nesneden söz etmek için, sözgelimi “elma” dediğini varsayalım. Bu durumda B kişinin belleğinde bir “elma” kavramı canlanacaktır. Bir başka deyişle, sadece manavda, buzdolabında ve elma ağacı dalında gördüğümüz elma nesnesi A kişinin bir sözyle B kişinin belleğinde beliriverecektir. Buzdolabını açmadan, manava gitmeden ya da elma ağacı dalındaki elmaları göstermeden –ki bunların hepsi dil dışı gerçekliklerdir– bir sözcükle iletişimi gerçekleştirmiş oluyoruz. Ve tüm bu süreç içerisinde, bir sözcüğü yazmaktan ya da söylemekten daha büyük bir çaba harcamıyoruz. İşte tüm bu kolaylık dil ile dil içinde olup bitmekte, dil dışı dünyadan bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla iletişimin buraya kadar olan kısmı sadece dil ile ilgilidir, *dil içidir*: “elma” yazı ya da söz olarak somuttur belki ama dil içi bir ögedir ve bu ögenin tam bir soyutlama ile kafamızda oluşturduğu anlam da dil içi bir kavrayıştır. Fakat tüm bu olup bitenlerin bir de dil dışı dünyada yansıması olmalı, bizi dil dışı dünyadaki somut bir şeylere göndermelidir. İşte dil içi veriler bütünü –burada gösterge– dil dışı dünyadaki karşılığına *gönderge* diyoruz.

Az önce ortaya koyduğumuz bakış açısı göreceli bir sorunu da beraberinde getiriyor: *gönderge* ile *anlam* yani *gösterilenin* zaman zaman karıştırılabilmesi sorunu. Bu iki kavramın (*gönderge/gösterilen*) karıştırılmaması gerekiyor. Yinelemekte yarar görüyoruz: *Anlam*, *gösterilen*, dil içi; *gönderge* ise dil dışı gerçekliğe ait kavramlardır. Bu durumda dil içi ve dil dışı diye iki evrenden söz etmek yanlış olmaz. Önemli olan bu ikisi arasındaki ilişkinin nasıl yürüdüğüdür. Dil dışı evren dediğimizde, anlam ve anlamlandırma ile ilişkisi olmayan, insandan tamamıyla bağımsız soyut, somut her şeyi anlıyoruz. Bu anlamda *Ağaç*, *Kuş*, *Bor Madenleri*, *Uzay*, *Dağ*, *Deniz* vb. gibi somut ya da *Korku*, *Sevgi* vb. gibi soyut şeyler, insan onlara birer ad vermeden önce de var idiler ve insan onlara birer ad vermese de fiziksel anlamda yaşamları sona erecek değildir. Fakat bir şey var olmaya görsün, insan hiç zaman kaybetmeden onu hemen adlandırır. Peki neden? Nedeni çok basit aslında: ad vermediğimiz, adlandırmadığımız şey dil dışı bir gerçeklik olarak orada duruyor da olsa, adı olmadığı için hiçbir zaman ve zeminde kendisinden söz edilemez; konuşmalarımızda, duygu ve düşüncelerimizde yer alamaz. Yani dış dünyada vardır; ancak *gösteren* düzeyinde dil içi dünyada var olmadığı, kendisinden asla söz edilemeyeceği için aslında yoktur! Buradan şunu anlıyoruz:

i) Dil dışı evren dil içi evrenden tamamıyla bağımsızdır.

ii) Dil içi evren dil dışı evrenden bağımsız değildir. Dil içi evren, dil dışı evrenin tüm nesnelerini, kavramlarını, gerçekliklerini, oluşumlarını onlara birer ad vererek (*gösteren* kavramı), adeta onlara birer etiket yapııştırarak sınıflandırmak zorundadır. Eğer bu ad verme ve sınıflandırma işlemi gerçekleşmezse, bu gerçekliklerden söz etmek, onları tümcelerimizde kullanmak, düşüncelerimize konuk etmek hiçbir biçimde mümkün olmayacaktır.

iii) Dilin sunduğu olanaklar kullanılarak, dil dışı evrenin bir iz düşümünün dil içi evrende oluşturulması bir *göstereleştirme* (Yun. *Sēmeiō* [Semiosis]) sürecinden başka bir şey değildir. İnsan ancak bu sayede, sıcak bir yaz günü deniz kıyısında güneşlenirken, kışın Uludağ’da yapacağı kayaktan söz edebilir.

Sonuçta dil dışı evrenle (*göndergeler dünyası*) dil içi evren bir etkileşim içerisinde; bu etkileşim dil içi evrenden dil dışı evrene doğrudur ve tek yönlüdür. Bu ilişkiyi açıklamak için

³ "Sözceleme, dilin; öznel, bireysel amaçlı kullanımı olarak tanımlanabilir" (Mangueneau, 1994: 9).

Ogden ve Richards'ın geliştirdikleri gösterge üçgenini Türkçeye uyarlayarak ve akış yönü belirterek aşağıya alıyoruz (Larousse, 1994: 404):

Bu üçgenin ilk tasarımıındaki özgün yön, *anlamla* (Fr. *Sens*, İng. *Meaning*) *gönderge işlevi* (Fr. *Référence*, İng. *Reference*) arasındaki ayrımı açıklamak için çizilmiş olmasıdır. Üçgenin sol kenarı olan AB doğrusu dil göstergesini temsil etmekte, gösteren gösterilen ilişkisini açıklamaktadır. Gösterilen ile gönderge arasındaki doğrudan ilişki de BC doğrusuyla belirtilmiştir. Buradaki AB ve BC doğruları kesintisiz tam bir çizgi ile belirtilirken, AC ya da CA doğrusu ise üçgenin tabanını oluşturmakta, gösteren (ses/yazı) ile gönderge (dil dışı dünyaya ait nesne, kavram vb.) arasındaki dolaylı ilişkiyi kesik çizgilerle belirtmektedir.

Gösterilenle gönderge arasında doğrudan bir ilişki vardır; ancak gönderge ile gösterilen ayrı ayrı şeylerdir⁴. “Bir göstergenin gösterilen (anlam) kısmı, belirttiği (gösterdiği) nesnelerin tam ve eksiksiz bir betimlemesi değildir; bir bakıma, sadece dilin diğer göstergelerine oranla bu anlamı en iyi yansıtan, ayırt edici çizgiler sunan bölümüdür”. Sözelimi K.Ö.P.E.K. göstereninin, gösterileninin (/köpek/) aşağılayıcı kötüleyici bir anlamı da vardır; oysaki “/köpek/ gösterileninin bu aşağılayıcı, kötüleyici yönü göndergenin kendisinde yoktur”. Bir göstergeden söz edildiğinde, bu göstergenin özel bir kullanımından, yani belli bir kişi tarafından, belli bir olgu, bir olay çerçevesinde belli bir zaman ve uzamda mı kullanıldığının, yoksa aynı göstergenin; zaman, uzam, bağlam ve kullanıcıdan bağımsız, sadece kendisi için ve kendisi olarak mı sunulduğunun belirtilmesi gerekir. Nitekim gösterge tek başına olduğunda kendisiyle ilişkilendirilebilecek bir göndergeden yoksundur. Örneğin, *Ben*, *Sen*, *Bu çocuk*, *Kaza yapan araba* örnekleri neye gönderme yapmaktadır? Bu sözcük ya da sözcelerin göndermeleri nedir? Sadece –bazı istisnalar hariç– belli koşullar altında, belli bir dil kullanıcısı tarafından dillendirilen göstergenin göndergesel bir değeri olabilir. Tek başına ele alındığında ise, göstergenin sadece ve sadece tek bir anlamı olabilir (Ducrot&Todorov, 1972: 317-318).

Yukarıda aktarmaya çalıştıklarımızla ilgili Türkçeden şöyle bir örnek verelim: “ekmek” göstergesinin *gösterileni* –gözle görülür, elle tutulur somut bir nesne olarak– bir ekmek değildir⁵; sadece çok genel ve soyutlama ürünü bir kavramdır. Dolayısıyla; “ekmek teknesi”,

⁴ Burada verdiğimiz bilgilerin bir bölümünü (Ducrot&Todorov, 1972: 317-318)’dan Türkçeye uyarlayarak aktarıyoruz.

⁵ Dikkat: Burada “ekmek” göstergesinin /ekmek/ gösterilenine “ekmek” demek, bir resimdeki elmaya “elmanın kendisidir” demekle eş değerdir. Oysa ortada ne bir elma ne de bir ekmek vardır. Olsa olsa görsel gösterge düzeyinde bir elma resmi ya da dilsel gösterge düzeyinde bir ekmek yazısı ve bunların kafamızda oluşturduğu kavramsal düzeydeki görüntüler, anlamlar vardır.

“ekmek parası”, “ekmek mücadelesi” dediğimizde buradaki “ekmek” gösterenlerinin göndermeleri ve/ya da anlamları (gösterilenleri) aynı şey midir?

Ducrot&Todorov (1972: 319) Alman mantıkçı G. Frege’ye dayanarak şu örneği verirler: *Sabah yıldızı, Akşam yıldızı ve Venüs gezegeni* gösterenleri aynı *göndergeye* sahiptirler. Bu üç ögenin göndermeleri aynı da olsa, değişik bağlamlar söz konusu olduğunda anlamları da değişebilmektedir. Örneğin:

a) Pierre, *Venüs*’ün *Sabah yıldızı* olduğunu biliyor (Pierre, *Venüs*’ü *Sabah yıldızı* olarak biliyor),

b) Pierre, *Venüs*’ün *Akşam yıldızı* olduğunu biliyor (Pierre, *Venüs*’ü *Akşam yıldızı* olarak biliyor).

Her üç öge de (Venüs, Sabah yıldızı, Akşam yıldızı) aynı *göndergeye* sahip olmalarına karşın anlamları (gösterilenleri) aynı değildir. Bu durumda gerçeklik değeri açısından bir değişim ortaya çıkar. Zira burada söz konusu olan şey bu dilsel ögelerin *göndergesi* değil, ifadelerde karşılaşılan *anlamdır*. Nitekim G. Frege’ye göre “bir ifadenin anlamına ilişkin bilgi dile ilişkin bir bilgidir. Oysaki *göndergeye* ilişkin bilgi dile ilişkin bir bilgi değildir”.

Yukarıda aktardıklarımızı daha anlaşılabilir kılmak için, *gönderge/gösterilen* (anlam) karşıtlığı konusunda Türkçeden şöyle bir örnek de verebiliriz: Bilindiği üzere “Ulu önder”, “Büyük kurtarıcı” ve “Atatürk” aynı *göndergeye* sahiptirler. Fakat bağlam testi uygulandığında anlam açısından farklılıkların olduğu görülecektir. Şöyle ki;

c) *Atatürk*’ün *büyük kurtarıcı* olduğu biliniyor,

d) *Atatürk*’ün *ulu önder* olduğu biliniyor,

örneklerinde tek bir *göndergeye* karşılık farklı anlamlar (gösterilenler) sezilenmektedir. Oysaki aynı anlam farklılığını aşağıdaki örneklerde sezinlemek neredeyse olanaksızdır. İşte bu nedenle de anlam ve göndergenin karıştırılmaması gerektiği vurgulanagelmıştır:

e) Türk Ulusu *ulu öndere* çok şey borçludur,

f) Türk Ulusu *büyük kurtarıcıya* çok şey borçludur.

SEMİYOLOJİ VE SEMİYOTİK KAVRAMLARI

Daha önce de değindiğimiz üzere Türkçede *Göstergebilim* terimi, Fransızca *Sémiologie* ve *Sémiotique*, İngilizce *Semiology* ve *Semiotics* yerine kullanılmaktadır. Şimdi sorun şu: Türkçede tek terimle *göstergebilim* diye karşıladığımız bu kavramın, Batı dillerinde iki terim altında varlığını sürdürmesinin özel bir nedeni var mıdır? Yoksa olay basit bir eş anlamlılık ya da eş anlamlı bir kullanım olarak değerlendirilebilir mi? Fransızca *Sémiologie/Sémiotique*, İngilizce *Semiology/Semiotics* terimleri –zannedildiği gibi– tam olarak eş anlamlı mıdır? Eğer bu sözcükler eş anlamlı değilse, Türkçeye çevirileri için yeni bir terim ya da kavram önerilmiş midir? Önermek gerekecek midir?

Son iki soruya yanıt vererek devam edelim: Aşağıda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, *eş anlamlılık kavramının* kendisi ayrıca tartışılan bir konudur. Bu bağlamda, *eş anlamlılıktan* değil de belki *yakın anlamlılıktan* söz etmek daha doğru olacaktır. Öte yandan, bilebildiğimiz kadarıyla bu kavramların –Semiyojoloji ve Semiyotik⁶– Türkçeye çevirileri için ayrı ayrı önerilmiş terimler henüz bulunmuyor.

Yeri gelmişken, dil incelemeleriyle, dilbilimle uğraşmış herkesin iyi bildiği bir bilgiyi hatırlatmak istiyoruz: Dilde tamıtamına/salt bir eş anlamlılık (Fr. *Synonymie parfaite/absolue*) yok, yakın anlamlılık (Fr. *Parasynonymie/Quasi-synonymie*) vardır.

⁶ Bundan böyle, okuyucuda *Göstergebilim* terimini *Semiyojoloji* mi *Semiyotik* mi yerine kullandığımız konusunda kafa karışıklığı oluşmaması için *Göstergebilim* terimini kullanmaktan özellikle kaçınacağız.

Nitekim eş anlamlılık, *denklik ilişkisi*yle de açıklanmakta, salt bir eş anlamlılığın neredeyse olanaksız olduğu vurgulanmaktadır (Günay, 2007: 165-177). Bu bakımdan göstergebilim için semiyoloji ve semiyotik gibi iki farklı terim varsa; bu terimler ne kadar birbirlerine yakın olurlarsa olsunlar, ne kadar birbirlerinin yerine kullanılırlarsa kullanılınsınlar yine de bazı farklılıklar gözlemlenebilir. Zira hiçbir dil tüm bağlamlarda, tüm örneklerde, her türlü sözcemele koşullarında yüzde yüz birbirinin yerine geçebilecek mutlak eş anlamlılığı kabul etmemektedir. Çok sıradan bir örnek verecek olursak; ilk bakışta *sınav* ve *imtihan* sözcükleri eş anlamlı olarak görülebilir; ancak bunların sözcemele ortamları ve örnekler değiştirildiğinde birbirlerinin yerine tam olarak kullanılamadıklarını görürüz:

- a) *İmtihan* tarihleri belli oldu.
- a') *Sınav* tarihleri belli oldu.
- b) Dindarlara göre bu dünya bir *imtihan* dünyasıdır.
- b') ?Dindarlara göre bu dünya bir *sınav* dünyasıdır.

Semiyoloji ve semiyotik sözcükleriyle ilgili hiçbir bilgiye sahip olmasak dahi, bu sözcüklerin var olmuş olmaları bile bizi bu terimlerin farklılıklarını sorgulamaya itmektedir. Aksi bir durum Semiyoloji ve Semiyotik *gösterenlerinin* ilişkili oldukları *gösterilenlerin* aynı olduğunu iddia etmek olurdu. Oysa genel kanı hatta varsayım, *göstereni* farklı olan *göstergelerin* *gösterilenlerinin* de farklı olması gerektiği yönündedir. *Semiyoloji* ve *Semiyotik* göstergelerinin –gösteren düzeyi başta olmak üzere– birbirlerine çok yakın durmaları, gönderge ve / ya da gösterilen düzeyinde gelişigüzel bir tutum benimsenmesine ve ayrıntıların dikkate alınmamasına yol açmış gözükmemektedir. Nitekim konuyla ilgili en kapsamlı çalışma diyebileceğimiz makalede de (Kıran, 1987: 47) her iki alanın birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olmasına rağmen iki terimin uzun yıllar birbirinin yerine gelişigüzel kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Hatta bazen bu iki terimin birbirlerinin yerine kullanılmalarının da ötesinde, şu tür yaklaşımlar (tanımlar) bile dile getirilmiştir:

Semiyoloji, resim, mimari, müzik gibi doğal dille gerçekleşmeyen yapıtlar üzerine yazılmış yazılı metinleri inceler ve konularının betimlenmesinde araç olarak doğal dili kullanır. Semiyotik ise bir üst dil olarak konuları kendisi betimlemez, konusunu niçin sorusunu değil, nasıl sorusunu sorarak kendi üst diliyle çözümler. Resim, fotoğraf, çizgi roman, hatta mimarlık alanından seçilmiş yapıtlar birer inceleme nesnesi olarak ele alınır. (Karahana, 2004: 75).

Görüldüğü gibi, sorun yalnızca birbirlerinin yerine kullanılmaları sorunu da değildir. Semiyoloji ve semiyotik terimlerinin birbirlerinin yerine çok sık kullanıldıklarını söylemiştik; ancak ne kadar sık kullanılırlarsa kullanılınsınlar, biz yine de buradan bunların aynı anlama geldikleri sonucunu çıkaramayız. Aynı soruna dikkat çeken Rifat (2000: 128), Semiyoloji'nin, “doğrudan doğruya bildirişim amacıyla yaratılmış dizgelerdeki göstergeleri yine bildirişim sürecindeki işlevleri açısından araştıran ve dilbilimin betimleme yöntemini kullanan etkinlik alanı” olarak tanımlarken, Semiyotik'in “bir dizge içindeki anlamların oluşumunu, üretiliş biçimini yeniden yapılandıran ve bu amaçla kendine özgü bir kuram geliştiren etkinlik alanı” biçiminde ele alınması gerektiğini belirtir. Bu ve benzeri yaklaşımlarla ilgili ayrıntılara geçmeden önce, hemen belirtmemiz gerekir ki, F. de Saussure'un (1995) *Genel Dilbilim Dersleri* (GDD) adlı yapıtının hiçbir yerinde Semiyotik (Fr. *Sémiotique*) terimi geçmez. Saussure (1995: 32-35)⁷ sadece *Semiyoloji* terimini kullanmış, Semiyotik terimine hiç yer vermemiştir. Bu bakımdan Semiyotik ifadesinin, Saussure'un gösterge anlayışıyla, dilbilim yaklaşımıyla doğrudan doğruya ilişkilendirilmesi olanaklı gözükmemektedir. Ancak ne var ki, Saussure sonrası birçok çalışmada Semiyoloji ve

⁷ Genel Dilbilim Dersleri'nde *Semiyotik* terimi sıfat olarak bile kullanılmaz. *Semiyoloji* teriminin geçtiği diğer yerler için ayrıca bkz. Saussure (1995: 100, 101, 111, 126).

Semiyotik terimlerinin birlikte kullanıldıklarını görüyoruz. Söz gelimi Emile Benveniste (1974: 20-66);

- (...) *dizgeler arasındaki ilişkiler semiyolojinin konusunu oluşturur (...)*,
- (...) *semiyolojinin asıl sorunu, (...)*
- (...) *dil göstergesinin semiyotiği (...)*,
- (...) *müzik, söz dizimi olan fakat semiyotiği olmayan bir dildir (...)*,
- (...) *dilin semiyolojisini aydınlatmak (...)* vb. örneklerde semiyoloji ve semiyotik

terimlerini ad olarak kullanırken;

- (...) *bütün semiyotik dizgeler birimlere indirgenebilir mi?*

– (...) *dil birimlerden oluşmuştur ve bu birimler de göstergelerdir. Diğer semiyolojik dizgelerde durum nasıldır?* şeklinde, ilgili terimlerin sıfat biçimlerini de aynı yerde (s. 57-58) ayrı ayrı kullanabilmektedir⁸.

Semiyoloji/semiyotik terimleri arasındaki ayrım için dilbilim terimleri sözlüğüne⁹ baktığımızda karşılaştığımız bilgileri özetleyerek aktaralım:

“*Semiyoloji* F. de Saussure kaynaklıdır. Uğraş alanı, toplumsal açıdan göstergelerin yaşamını incelemektir. Saussure’e göre dilbilim *semiyolojinin* bir dalıdır. Ancak, belirtildiği üzere, dilbilim göstergebilimin basit bir dalı da olsa, gösterge sorununu uygun biçimde konumlandırmak için *semiyoloji* yine de dilbilime ve onun yöntemlerine gereksinim duyacaktır. Göstergelerden oluşan tek dizge dil değildir. F. de Saussure, gelenekler, görenekler ve incelik çağrıştıran davranış biçimlerini de anlamlı *semiyolojik* dizgeler arasında sayar. Bununla beraber, ona göre, anlam barındıran ve nedenlilik içeren unsur ve uygulamaların da *semiyolojinin* inceleme alanına dâhil olup olmayacağı konusu sorgulanmalıdır. Sözelimi, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleri *semiyolojik* bir dizge midir? Bu göstergeler, kendilerinde zaten var olan, kendi öz varlıklarından kaynaklanan değerlerine göre değil de bir kurala (kod, şifre) göre kullanıldıkları oranda *semiyolojik* bir dizge olarak değerlendirileceklerdir.

Semiyoloji, *söylemin* (Fr. *Discours*, İng. *Discourse*) anlamlı büyük birimlerinin bilimidir. Böyle bir tanım, *Semiyolojiyi*, anlamlı öbeklerin incelenme alanı olarak *metni* konu edinen *Semiyotike* yaklaştıracaktır. Aslında Semiyotik kavramı da F. de Saussure’ün Semiyoloji öngörüsüne dayanır; ancak Semiyolojiden farklı olarak dil/dil yetisi ve toplumu incelemeyi, bu kavramlar arasındaki bağıntılara ayrıcalık tanımayı reddeder. Semiyotik anlam bildirme kiplerinin genel bir kuramı olma amacındadır. Çağdaş Semiyotik *dil göstergesine* ayrıcalık tanımaktan sakınmalıdır. Bu uyarı daha önce F. de Saussure’ün *Genel Dilbilim Dersleri*’nde de yer almıştı.”¹⁰

Semiyotik; dil dizgelerini, mantık ve matematiği yeniden gözden geçirmeli, insan ve tarih bilimi üzerine eğilmelidir. Semiyotikten önce var olan ve gerekliliği tartışılmayan bu uygulama *anlambilimsel çözümleme* (Fr. *Sémanalyse*) olacaktır. Semiyotik anlam

⁸ E. Benveniste, *Problèmes de Linguistique Générale* (Genel Dilbilim Sorunları) (1974: 20-66) adlı kitabının başlarında, söz konusu iki terimi gerek sıfat gerek ad olarak 40’a yakın yerde kullanır. Bu kullanımlar yakından incelendiğinde iki sözcük arasında ne gibi farklılıkların olduğunu sezinlemek gerçekten de zor.

⁹ Larousse *Dictionnaire de Linguistique et des sciences du langage* (Dilbilim ve Dil Bilimleri sözlüğü) (1994: 425-426).

¹⁰ Dikkat edilirse az önce *Semiyotik*’in uğraş alanı olarak *metinden* söz edildi. Ancak şimdi ise *Semiyotik*’in *dil göstergesini* fazla önemsememesi belirtiliyor. Bu bir çelişki gibi görünse de aslında, kanımızca, burada kendisinden özetleyerek alıntı yaptığımız sözlükte *Semiyotik* terimi, bilerek ya da bilmeyerek *Semiyoloji* teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmış. Zira aynı uyarının *Genel Dilbilim Dersleri*’nde *Semiyotik* terimini de içerir biçimde bulunması olanaksız. Nitekim F. de Saussure’ün hiçbir zaman *Semiyotik* terimini kullanmadığını biliyoruz.

biçimleriyle ilgilenir. Semiyotiğin uğraşı alanı anlam nesnesi olarak metinden ibarettir. (Larousse, 1994: 425-426).

Yukarıya özetleyerek aldığımız bilgilere bakıldığında, semiyolojinin, dil göstergeleri de dâhil tüm göstergelerin bilimini yapmaya aday olduğunu, Saussure öğretisine dayandığını görüyoruz. Semiyotik ise daha çok dilsel göstergeler, dolayısıyla metin düzeyindeki çözümlemeler için kullanılıyormuş gibi duruyor.

Burada Semiyoloji/Semiyotik ayrımı ile ilgili özet halinde üç görüş daha alıntılanmak istiyoruz:

i) “F. de Saussure sonrası tüm araştırmacılar, trafik işaretlerinden afişlere, otel ya da otobüs numaralarından, uluslar arası denizcilik simgelerine kadar, dil dışı bütün bildirişim dizgelerinin nasıl işlediğine dair Semiyoloji adı altında güçlü tanımlar ortaya koymuşlardır” (G. Mounin, 1970:11, *Aktaran* TLFi¹¹).

ii) “Semiyoloji ve Semiyotik eş anlamlı terimlerdir. Semiyoloji; nesnesi, sınırları ne olursa olsun her türlü gösterge dizgesini konu edinir: görüntüler, jestler, melodiler, törenler, ayinler, gösteriler, vb.” (R. Barthes, 1968 [1964]: 79, *Aktaran* TLFi).

iii) “Kimi araştırmacıların bazı yazılarında Semiyoloji ve Semiyotik terimlerinin rakip kullanımları ile karşılaşmaktadır. Bu rekabet gerçekte kuramsal iki ayrımdan kaynaklanmaktadır. Bunlar, F. de Saussure’ün Semiyoloji öngörüsüyle Ch. S. Peirce’ün kullandığı ve –Fransızcaya– Semiyotik diye çevrilen –İngilizce– *Semiotics* kavramıdır. Bununla beraber Semiyoloji ile Semiyotik arasındaki sınır doğru biçimde konumlandırılmamış da olsa, oluşum ve gelişim aşamasında olan iki alandan söz edilmektedir: bazılarının göre (ör. R. Barthes), Semiyotik’in uygulama alanı özel bir dizge iken [özel bir dizgeyle sınırlıyken]; Semiyoloji, farklı Semiyotikleri bir araya toplayan genel bir bilim dalıdır; ancak bu durumun tam tersini yani Semiyotik’in Semiyoloji’den daha geniş bir inceleme alanı bulunduğunu savunanlar da vardır.” (a.g.y., TLFi).

Semiyoloji/Semiyotik ayrımı başkaları tarafından da gündeme getirilmiş, hatta sadece bu konuyu açıklığa kavuşturmak isteyen çalışmalar bile kaleme alınmıştır¹².

Kısaca bu iki terimin yakın anlamlı oldukları ve birbirlerinin yerine kullanılabildikleri rahatlıkla söylenebilir. Buna karşın bu terimlerin farklı olduklarını ve öyle kalmaları gerektiğini savunanlar da vardır (Nöth, 1990: 14). Bu görüşe göre Semiyoloji ile Semiyotik’i birbirinden ayrı görenler, bu farkın araştırma alanı ya da farklı geleneklerden kaynaklandığı görüşündedirler. Bu durumda Semiyotik Ch. S. Peirce’den bu yana süregelen göstergeler kuramının felsefi geleneğine gönderirken, Semiyoloji F. de Saussure’den bu yana gelişen dilbilim kuramına gönderir. Mounin (*Aktaran* Nöth 1990: 14) Semiyotik teriminin genel göstergeler kuramı yerine kullanılmasına karşı çıkarak¹³, “Semiyoloji sözcüğü, İngilizce *Semiotics* sözcüğünün –Fransızcaya– en iyi çevirisidir”, der. Rey, Semiyotik’i ‘dil dışı göstergelerin kuramı’, Semiyoloji’yi ise ‘metinsel yapıların incelenmesi’ olarak görürken (*Aktaran* Nöth 1990: 14); Wunderli, bu terimlerin kavram alanlarıyla ilgili şu sınırlamayı

¹¹ Bu kısaltma, *Trésor de la Langue Française informatisé* (Fransız dilinin Bilgisayar ve İnternet ortamına aktarılmış -içinde çok ayrıntılı arama yapılabilen- 16 ciltlik en büyük sözlüğü) ifadesinin ilk harflerini temsil etmektedir. Bkz. <http://atilf.atilf.fr/> (Erişim: 19.05.2014).

¹² Bkz. “Semiotics versus Semiology: or, How Can We Get a Handle on Semiosis?” (Semiyotik Semiyoloji karşıtlığı ya da göstergeleş(tir)me sürecini nasıl daha iyi anlayabiliriz?). İlgili çalışmaya şu kısa yoldan ulaşılabilir: <http://www.digitalpeirce.fee.unicamp.br/floyd/p-semflo.htm> (Erişim: 18.05.2014).

¹³ Mounin’in bu karşı çıkışı, kavramın (Fr. *Sémiotique*, İng. *Semiotics*) Amerikan geleneğindeki anlam ve kullanımı da kapsamaktadır (a.g.y.).

getirir: “Semioloji sadece insan üretimi olan gösterge dizgelerini inceler. Oysa Semiyotik, insan ürünü olmayan doğal göstergelerle ilgilidir.” (Aktaran Nöth 1990: 14).

Semiyotik teriminin Semiolojiyi de kapsayacak biçimde genel göstergebilim yerine kullanılması görüşü, 1969 yılındaki bir girişimle, Barthes, Benveniste, Greimas, Jakobson, Lévi-Strauss ve Sebeok tarafından benimsenmiştir¹⁴.

Sonuç olarak, Batı dünyasında Semioloji ve Semiyotik terimleri üzerinde tam bir uzlaş sağlanmış gözükmemektedir. Bu bakımdan Türkçede Göstergebilim teriminin gerek Semioloji ve gerekse Semiyotik yerine fark gözetilmeden kullanılması –bizce– bir sakınca oluşturmamaktadır. Ne var ki, görselliği konu edinen göstergebilim ile metni konu edinen göstergebilim kavramı arasında bir ayrım yapılmasının gerekli olduğuna inanıyoruz. Bu bağlamda, Göstergebilimin, *gösterge*, *gösteren*, *gösterilen* kavramlarını yazılı ve sözlü incelemelerde *dil göstergesi* kapsamında kullanan Dilbilimin, bu terimleri *dil göstergesi* /*dilsel gösterge*, *dil göstereni/dilsel gösteren*, *dil gösterileni/dilsel gösterilen* biçiminde ad ya da sıfat tamlamalarıyla kullanması, yalnızca görselliği konu edinen bir göstergebilimle terimsel açıdan ayırmasına yardımcı olabilir, diye düşünüyoruz.

Biz her ne kadar Semioloji ile Semiyotik birbirlerinin yerine kullanılabiliyor desek de, burada M. Rifat’ın (2000: 128-129), bu terimlerin ayrı şeyler olduğu yönündeki görüşlerini de aktarmadan geçmeyelim: ona göre, Semioloji, «göstergeleri bildirişim açısından inceleyen bir etkinliktir ve “gerçekçi” bir yaklaşımı benimsediğini söyleyerek, doğrudan var olan, gözlemlenebilir, somut fiziksel nesneleri betimliyormuş gibi, “dil”e ve “dilyetisi”ne yüzeysel boyutta (gözlemlenen boyut) yaklaşır».

Semioloji, «daha çok dilbilim yöntemlerinden, özellikle de işlevsel dilbilimden yararlanan bir yaklaşım biçimidir ve *bildirişim göstergebilimi* diye adlandırılır.» Öte yandan, Semiyotik Semiolojiden farklıdır ve «*anlamlama göstergebilimi* diye de adlandırılır» (a.g.y.). Semiyotik, «“dilyetisi”ni gözlemlenecek tek katmanlı bir nesne olarak değil, oluşturulmuş, “inşa edilmiş”, anlamsal katmanlardan kurulu bir bütün olarak görür ve onun üretiliş biçimini anlamak için, kuruluşunu, oluşum sürecini yeniden kavramaya ve yeniden anlamlandırmaya çalışır». Semiyotik, «göstergeleri inceleyen, betimleyen bir bilim dalıdır; anlamla(ndır)ma olgusunu araştırır ve yeniden yapılandırır, yaklaşımı *bilimkuramsal ve yöntembilimseldir*».

M. Rifat’ın yukarıda sunmaya çalıştığımız görüşleri dikkate alındığında, Semioloji/Semiyotik ayrımı, bir anlamda, somut/soyut ya da *göreceli uygulama* ve *kuramsallık* karşıtlığı biçiminde de yorumlanabilir.

SONUÇ

‘Farklı gösterenlerin (Semioloji *kt* Semiyotik) –göndergeler bağlamında– farklı gösterilenleri olmalı’ ön varsayımına rağmen, Semioloji ile Semiyotiğin birbirlerinin yerine kullanılmalarını doğal karşılamak gerekiyor. Konuyla ilgili yapılmış en temel, en ayrıntılı çalışmalar bile –bize göre– net ve herkes tarafından kabul edilebilir bir görünüm

¹⁴ Buraya özetle almaya çalıştığımız bilgileri tamamlamak ve daha ayrıntılı bir sunum için Nöth’ün (1990: 11-38) ‘The Linguistic Tradition: From Semiology to Semiotics’ (Dilbilim Geleneği: Semioloji’den Semiyotik’e) başlığı altında verilen açıklamalara bakılmasını özellikle öneriyoruz.

sunamamaktadır. Örneğin gerek Kıran (1987: 66) ve gerekse Yalçın¹⁵ (Guiraud 1994: 13 içinde) tarafından alıntılanan Hénault (1979: 184)'ya ait çizelge ve yorumu şöyledir:

Görüldüğü üzere aynı çizelgenin yorumu konusu da ayrıca tartışılabilir bir noktada durmaktadır. Sonuç olarak, göstergebilimin; dilsel (doğal dillerle ilgili) ve dilsel olmayan alanlar arasındaki ayrım açısından değerlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Öte yandan semiyoloji ve semiyotik yerine şimdiye kadar Türkçede ayrı ayrı yeni terimler önerilmediğine göre; ayrım (birkaç çalışmayı saymazsak), bizdeki paydaşlar tarafından, yurtdışında olduğu kadar üzerinde düşünölmeye değer bir konu olarak ele alınmamış gibi gözükmektedir.

KAYNAKLAR

- Benveniste, E. (1974), *Problèmes de Linguistique Générale-2*, Editions Gallimard, Paris.
- Ducrot, O. & Todorov, T. (1972), *Dictionnaire Encyclopédique de Sciences du Langage* (Dil Bilimleri ansiklopedik sözlüğü), Editions du. Seuil, 468 s., Paris.
- Erkman-Akerson, F. (2005), *Göstergebilime Giriş*, ISBN: 975-6008-03-2, 262 s., Multilingual, İstanbul.
- Guiraud, P. (1994), *Göstergebilim*, Çev. Prof. Dr. Mehmet Yalçın, İmge Kitabevi, Ankara.
- Günay, V. D. (2007), *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, ISBN 975-6008-31-8, İstanbul.
- Hénault, A. (1979), *Les Enjeux de la Sémiotique*, PUF, Paris.
- Karahan, Ç. (2004) "Dil Dışı Gösterge Olarak Sanat/Resim", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı:1, ss 75-83.

¹⁵ Prof. Dr. Mehmet Yalçın, P. Guiraud'nun *La Sémiologie* adlı kitabının çevirisini yapmış; buraya aldığımız görüşünü de ilgili çevirinin ön sözünde dile getirmiştir.

- Kıran (Eziler), A. (1987) “Semioloji ve Semiyotik”, Hacettepe Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi, c.4, No:2, Ankara.
- Kıran, Z. & Kıran (Eziler), A. (2006) *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara.
- Larousse (1994), *Dictionnaire de Linguistique et des Sciences du Langage* collection dirigée par C. Kannas assistée de J. Faure, Larousse, Paris.
- Maingueneau, D. (1994), *L'énonciation en linguistique française*, Hachette, Paris.
- Nöth, W. (1990), *Handbook of Semiotics*, Indiana University Press, 576 s. ISBN:0253209595, USA.
- Rifat, M. (2000), XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler) OM Yayınevi, İstanbul
- Saussure F. de (1995), *Cours de linguistique générale*, (publié par Charles Bailly et Albert Séchehayé avec la collaboration de Albert Riedlinger, Édition critique préparée par Tullio de Mauro, Postface de Louis-Jean Calvet), Éditions Payot & Rivages, Paris.